

Олексій ВЕРТІЙ

ЕТИКА ГРИГОРІЯ НУДЬГИ

У підсоветській Україні нібито ніхто й не забороняв вивчати свій родовід, але ніхто й не захоплювався цим, ніхто й ніде не говорив про потребу такого вивчення. Відтак зацікавленість своїм родовим корінням поволи згасала, і рідко хто знав свій рід далі третього коліна. Чому так? Для чого це робилося? Відповідь на ці запитання дають архівні документи. Так, у церковних книгах реєстрації народжених, одружених та померлих у відповідних графах зазначався соціальний стан новонароджених, одружених, їх батьків, родичів та свідків. Не рідко у цій графі зазначалося — «козак». Козак — значить вільний, нікому не підвладний, повноцінний господар на своїй землі, людина особливого психічного та духовного складу й високого розуму, особливих національних звичаїв. А таких були не лише цілі роди, а й села, містечка, міста. Характерно, що саме в цих козацьких поселеннях і місцевостях у періоди здвигу Національно-Визвольних Змагань найперше формувалися повстанські загони на чолі зі своїми провідниками, нащадками козацького воїнства, у глибокому підпіллі їх діти, внуки і правнуки боролися проти окупантів, у тому числі й московсько-більшовицьких, як то маємо, скажімо, в історії Холодного Яру. Ось тому-то окупаційні влади докладали усіх зусиль, щоб перервати цю спадкоємність поколінь, знищити дух непокори, вільнодумства, а на ґрунті самозабуття і національного самовинародження сформувати безлику, до всього байдужу, покірну масу, як її називали суслівські комуністичні ідеологи, нову історичну спільність — «советський народ». Доля Григорія Антоновича Нудьги, відомого українського народознавця, літературознавця, культуролога і публіциста, — одна з яскравих сторінок тієї історії. У її глибинах — витoki його світогляду, характеру, національної громадянської позиції, розуміння ним мети, смислу та цінності життя.

Народився Г.А. Нудьга 21 січня 1913 року в селі Артюхівка Глинської волості Роменського повіту Полтавської губернії (тепер Роменського району Сумської області) в козацькій сім'ї Антона Нудьги та Ярини Нудьги (Кулик) [1, с. 228—229]. Край мав славні козацькі традиції, які й формували духовний світ, життєві принципи та ідеали, світогляд і життєву позицію Григорія ще з дитячих літ. Серед населення Роменщини, тим паче серед козацької верстви, тоді можна було почути перекази про остан-

Визначені основні джерела та складові етики Г.А. Нудьги як громадянина, вченого і письменника.

Ключові слова: життя, мета, смисл, цінність, світогляд, позиція.

© О. ВЕРТІЙ, 2014

ISSN 1028-5091. Серія філологічна. № 3 (117), 2014

нього кошового отамана Запорізької Січі Петра Калнишевського [2, с. 3—9]. З покоління в покоління козацькі звичаї, невмирущу козацьку славу передавали кобзарі. Тут, на роменських ярмарках, знаменитий Остап Вересай знайшов свого першого вчителя Юхима Андріяшівського. А після його смерті навчався у Семена Кошового з с. Голінка, що зовсім неподалік від Артюхівки. Заходив Остап Вересай в сусіднє з Артюхівкою містечко Глинськ, де зустрічався з лірником Ничипором Колядою, про що сам свідчив так: «Прийшов я (з Голінки від Семена Кошового. — О. В.) на ярмарок у Глинське, найшов лірника Ничипора Коляду; кажу: «зділяйте милість, Никифор Иванович! візьміть мене, до дому доставте... Побув у ёго три дні, та попросив його: він найшов подводу міні. За шість гривень я договорив ёго (злот тепер п'ять гривень). Привіз додому» [9, с. 323—324]. Кобзарство у краї було побутовим явищем. З Антоном і Трифоном з Великих Бубнів Роменського повіту та Потапом з Нової Греблі Лохвицького повіту (тепер Роменський район) підтримував зв'язки відомий кобзар Іван Кравченко-Крюковський. 2 липня 1832 року поблизу Ромна від кобзаря Івана Стрічки Платон Лукашевич записав думу «Самійло Кішка», а 22 липня 1845 року в шинку в Борзенці під Ромнами думу «Удова» від Каленика Рожка записав Пантелеймон Куліш. 1845 року на Іллінському ярмарку побував Т. Шевченко. Усе це визначало особливості побуту, формувало світогляд і глибоко національні характери краян. Тож цілком закономірно, що й Г. Нудьга ще з дитячих років вбирав у себе вільнолюбивий дух українського козацтва, який ще був живим у місцевих звичаях, знався з кобзарем Іваном Запорожченком, кобзарською родиною Сологубів, а згодом з Євгеном Адамцевичем, дружина якого Лідія Парадіс родом також з Артюхівки, дієво досліджував кобзарські традиції та думовий епос.

Важливим джерелом розуміння Г. Нудьгою мети, смислу й цінності свого життя стали Національно-Визвольні Змагання українського народу, які на Роменщині були досить сильними. Саме тут, поблизу Артюхівки, у Глинську в 1891 році було написано програму «Братства Тарасівців». Один з учасників Братства і один з авторів згаданої програми Іван Липа згадував: «Під кінець літа ми замість Ромен, куди, як до великого міста, було багато охочих їха-

ти, обібрали для себе затишне місто Глинськ, недалеко Ромен. ...ми там склали програм. Він був дуже широкий. Пам'ятаю, було зафіксоване земельне питання (націоналізація землі, як тепер у С.-Р.), робітниче, як у звичайній програмі С.-Д., а щодо політичного, то страшно сказати! — сепаратизм, самостійність України. Іншої України, як самостійної, Тарасівці собі й не уявляли» [4, с. 7]. У 20-х роках минулого століття на теренах краю діяли повстанські загони під проводом отаманів Леонтія Христового, Олексія Дмитренка, Івана Крупського та інших, які чинили рішучий опір юдо-більшовицько-московській владі. У часі Другої світової війни та повоєнні роки на Роменщині також було організовано націоналістичне підпілля, дієву участь у якому брав Леонід Полтава [3, с. 24—29, 53—74, 101—102].

Звичайно, такі обставини повсякденного життя формували у юного Григорія цікавість до всього. Допитливість, аналітичний розум допомогли зорієнтуватися в цих обставинах на високі національні історичні, духовні та культурно-освітні цінності, зробити свій вибір у житті. «Мені хотілося після семирічки вступити до Гадяцького педтехнікуму (учитель у ті часи для всіх нас був майже богом). Але грошей не було, щоб їхати до міста за 80 км. Школа дала мені рекомендацію до електротехнічного технікуму в Київ (мав нахил до фізики), але то була нездійсненна мрія. Я все-таки мріяв про учителя й літературу...» [1, с. 141], — згадував згодом Г. Нудьга. 1929 року він успішно складає вступні іспити і стає учнем такого омріяного Гадяцького педтехнікуму. Тут відбувається подальше становлення Григорія як талановитого, національно свідомого юнака, його морально-етичних, життєвих загалом принципів та ідеалів. Серед них, у першу чергу, назвемо такі: скерування на національні взірці духовної досконалості української людини, нерозривний зв'язок з національним укладом повсякденного життя, спадкоємність ідей Національно-Визвольних Змагань, пов'язане з ними розуміння мети, смислу та цінності життя, виняткова воля і цілеспрямованість у повсякденній праці, у своєму самовизначенні, духовному, інтелектуальному, морально-етичному поступуванні.

Для співвіднесення себе з такими цінностями в минулому і сучасному у Гадячі учень педтехнікуму Григорій Нудьга знайшов досить-таки вдячний

грунт. Тут, 16 вересня 1658 року, гетьман Іван Виговський після приборкання проросійських виступів полтавського полковника Мартина Пушкаря укладає відому Гадяцьку угоду про розрив з Московією і створення в межах Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств незалежного Великого Князівства Руського, яке на рівних правах входить в союз з Польщею та Литвою. Тут народилися й жили Михайло Драгоманов та його сестра Олена Пчілка, тут певний час жила Леся Українка. Тут у 1915—1916 рр. виходив політичний, економічний, літературний і науковий часопис «Рідний Край», редагований Оленою Пчілкою. На його сторінках зі статтями та художніми творами, присвяченими гостропекучим проблемам національного життя, виступали Б. Грінченко, А. Кримський, М. Лисенко, П. Капельгородський, А. Кащенко, Олександр Олесь, П. Тичина, С. Черкасенко, інші представники української літератури, культури, освіти, громадські та політичні діячі [10]. У педтехнікумі була хороша бібліотека і, як скаже Г. Нудьга згодом, «море книг», які перехопили йому дух. Він бере дієву участь у роботі літературного гуртка, разом з іншими ровесниками в гуртожитку обговорює проблеми українського літературного життя, не пропускає зустрічей з письменниками. Це зміцнює і поглиблює інтерес, і так допитливого, юнака до красного письменства, літературної творчості та дослідницької роботи, створює обстановку високої національної духовності — основного джерела формування життєвих принципів та ідеалів, поглядів на життя і світ загалом, розуміння свого місця і призначення в них. Високий рівень викладання у педтехнікумі, робота в місцевому музеї над рукописами Лесі Українки, Олени Пчілки, Михайла Драгоманова та інших письменників — надихає, окрилює. «Директор музею, — пише Г. Нудьга у своїй автобіографії, — залучив мене до праці в музеї, і я вперше в житті відчув приємність від праці над рукописами. Тоді ж я надрукував перші статті про рукописи цього музею, а також вірші, оповідання та нариси. До того я в своєму селі знав тільки приятеля Т. Шевченка Г. Вашкевича, тепер я побачив і познайомився з живими літераторами, з яких деякі згодом зайняли поважне місце в нашій літературі. Тут я відчув смак літературної творчості» [1, с. 142]. Сформовані в дитинстві в родинно-

му колі, в обставинах життя артюхівської сільської громади, в Гадяцькому педагогічному технікумі морально-етичні принципи та ідеали визначили подальшу долю Григорія Антоновича. Він залишається вірним їм до кінця свого життя, жодного разу не зрадивши своїм переконанням, своїй громадянській і національній позиції.

Зупинимось на цих принципах, ідеалах, переконаннях та позиції, які становлять сутність етики Г. Нудьги, докладніше.

Найперше наголосимо на критичному ставленні до дійсності, на принциповій, послідовній життєвій позиції. Сформовані вони на підставі співвіднесення потреб і реальних можливостей їх задоволення, відповідності чи невідповідності того, що діється у житті та суспільстві, усебічному становленню людської особистості, громади, нації в цілому. Ось кілька таких прикладів. Григорій зростав у родині вільних козаків-господарів, які мали хліб і до хліба, не знали, що то є бідність, уже по закінченні Гадяцького педтехнікуму зустрівся в рідній Артюхівці з небаченим розгулом насильства і наруги над чесними, трудолюбивими односельцями: у них забирали до зернини вирощений і зібраний хліб, залишаючи в урожайний рік на видиму голодну смерть. Сільський учитель не міг того стерпіти, очолив делегацію селян до голови Роменського окривконкому зі скаргою на уповноважених по хлібозаготівлях, вступає в конфлікт з ними, захищаючи обездолені. Від голоду у червні 1933 року помирає його батько. Григорій тяжко переживає ці події і після роздумів та висновків сам собі дав обітницю «не писати нічого про «щасливе колгоспне життя» [1, с. 143], говорити і писати про те, що бачив і пережив, тільки правду [1, с. 183]. Не дозволив собі відступитися від своїх принципів, зрадити своїм переконанням і тоді, коли на допиті під час слідства і знущань в катівнях НКВД хотіли зробити з нього зрадника. «Ви живёте во Львові, там у нас острая боротьба за советскую власть. Вы нам должны помочь выявлять врагов...» [1, с. 155], — запропонував слідчий, нагадуючи про можливість вийти на волю. «То ви хочете, щоб я продавав своїх колег? Цього ніколи не буде...» [1, с. 156], — відповів арештант. За таких обставин вибір у нього був один — каторга. І Г. Нудьга свідомо прийняв його, не заплямувавши свою і свого козацького роду честь і гідність, не став

будувати собі кар'єру на горі своїх однодумців і друзів, чим захистив їх. На такий крок змогла зважитись людина виняткової волі, кришталевої чистоти, високих морально-етичних принципів та ідеалів. Г. Нудьга зробив цей крок без будь-яких вагань, відбувши заслання на Колимі. Таким він залишився і в науці. Коли інші поспішали продемонструвати свою відданість «делу партії і правительства» і наввипередки «досліджували» проблеми соцреалізму, комуністичної партійності літератури, Г. Нудьга добре усвідомлював: то — карколомна кар'єра, швидко і легко здобуті наукові ступені і звання, але то — тимчасово, то — паразитизм жалюгідного існування, то — блазнювання, то — не лише не потрібне науці, а й шкідливе для неї. Його життєві принципи та ідеали, розуміння ним завдань науки, мети, смислу і цінності життя ученого були зовсім інші, тому й обирав теми мало чи то й зовсім не досліджені, а то й заборолені.

Власть імуці, генерали від науки робили усе, щоб зламати його, щоб наукові праці не побачили світу, не дійшли до свого читача і не виконали свого призначення у формуванні справді національних основоположних підстав української народознавчої, літературознавчої та культурологічної наук, у формуванні свідомості нації. Однак він твердо йшов раз і назавжди обраним шляхом. «Рідкісний факт: у 1936 році став молодшим науковим співробітником АН у Києві, через 40 років звільнили як молодшого наукового співробітника АН у Львові! Чи я бездарність? Але ж мав сотні робіт, був членом двох міжнародних наукових товариств. А за що така кара? Адже ж я реабілітований, а колимський стаж записано до трудової книжки як працю в АН! То ж що? Помста, свавілля. Знову: — За що? Після звільнення я захворів, мав 2 операції, два інфаркти, інсульт, гіпертонію і злидні, бо при 96 крб. спробував дещо надрукувати — мені знизили пенсію до 77 крб. місячно, хоча середньомісячний мій гонорар був 6 крб. Отак і живу, хоча останнім часом трохи підтримала Спілка письменників [1, с. 247], — писав Григорій Антонович у заяві на ім'я директора Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові від 25 грудня 1989 року. До того ж видавництвам відповідними органами було дано вказівку не друкувати праці вченого. 20 років у «Музичній Україні» не допускали до друку його роботу «Українська пісня

в світі», хоча вона витримала 31 рецензію, з яких лише одна була від'ємна. Тільки після цього, понівечену, у скороченому вигляді (з 1250 сторінок викреслили 700) вона побачила світ у 1989 році накладом 2500 примірників, якого явно не вистачило навіть для бажаючих її придбати не те, що для шкільних бібліотек, книгозбірень середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, де вона була так потрібна. Прикметно: монографії академіків з проблем соцреалізму, «гуманістичного» пафосу підсоветської літератури, про боротьбу за «нового советського человека» і т. п., відзначені свого часу престижними преміями, уже давно забуті. Вистраждані ж усім життям книги Г. Нудьги сьогодні дієво входять в науковий обіг, у навчально-виховний процес у середній та вищій школі, формують і ще будуть формувати духовний світ та національну свідомість нашого сучасника і наступних поколінь українців. У цьому їх цінність. У цьому суть і повчальний зміст морально-етичного вибору вченого, розуміння ним мети, смислу і цінності свого життя.

Тепер з'ясуємо зміст самого поняття «життя» в системі морально-етичних цінностей Г. Нудьги. У листі-співчутті до його родини з приводу кончини свого друга, колеги німецький математик українського походження Роман Савицький писав: «Ми оба себе прегарно розуміли, бо ми оба є науковці, тобто шукачі **правди**» [1, с. 254]. Отже, життя — це правда, а правда — це життя. Правда ж для Г. Нудьги — істина, природні, тобто національні, підстави та закономірності становлення і розвитку людської особистості, суспільства загалом. Комуно-юдо-більшовицьку деспотію вільнолюбивий козацький нащадок, який добре знав реалії повсякденної української дійсності від початку 20-х років ХХ ст. і до кінця свого життя, не вважав саме такою, бо ж на власні очі бачив її на кожному кроці, сам пережив її власним життям. Відтак правду життя розумів не як замилювання, нехай і українськими звичаями, обрядами, побутом у цілому, а як історичну пам'ять, збережену і передану в них новим поколінням, як вияв національного самопізнання і самоусвідомлення українців у них, в усьому укладі історичного, соціального, політичного, духовного і т. д. життя нації, як громадянську позицію і обов'язок перед Україною, її минулим, теперішнім і майбутнім. Для нього це не було гаслом, чимось таким, що його необхідно

було показати, добившись прихильності до себе. Для нього це була повсякденна робота, дія, пошук істини, творчість, якою б ціною вони не давалися, постійне співвіднесення себе й інших з національними цінностями минулого та проблемами сучасності, визначення на цих підставах свого місця в житті.

В епоху так званого будівництва комунізму (коли ж стало очевидним, що ця ідея цілком провалилася, то вигадали будівництво так само міфічного розгорнутого соціалізму) панували псевдонаукові теорії Київської Русі як колиски трьох — російського, українського та білоруського — народів, російського народу як старшого брата, «новой історіческой общности — советского народа». В їх русло спрямовувались усі наукові (насправді псевдонаукові) дослідження, уся компартійна і державна політика. Кожен відступ від них вважався виявом «українського буржуазного націоналізму», підривом ідеологічних устоїв Советського Союзу, а відтак — ворожою пропагандою. За такі відступи жорстоко карали звільненнями з роботи, утисками і переслідуваннями, ув'язненнями. Всього цього зазнав і Г. Нудьга, одержавши 8 серпня 1945 року за вироком військового трибуналу військ НКВД Полтавської області 10 років «лишення свободи с поражением прав на 3 года и конфискацией лично принадлежащего ему имущества» [1, с. 232]. Покарання відбув на Колимі з 12 травня 1945 року по 29 жовтня 1951 року (за виконання норм виробітку «по зачётам» термін заслання скоротили). І по відбутті каторги не зрікся своїх життєвих принципів, ідеалів, переконань. Навпаки. Колима стала їх жорстоким випробуванням, ще більше утвердила в правильності обраного шляху в житті, загартувала характер вченого.

Його завжди обурювало безтурботне, байдуже ставлення мільйонів співвітчизників до свого минулого, сьогодення й майбутнього. Тому з боєм застерігав: «Мовчати не можна. Чи не є Чорнобиль, масове будівництво на Україні недбало сконструйованих атомних станцій новим злочином, намаганням знищити мільйони українців якщо не голодом, то модерним методом?.. Невже ми глухі й німі до своєї долі? Невже нам дано тільки спокійно топтатися по кістках наших батьків?» [1, с. 182]. Жахиття голодомору в рідному селі осмислював не як якийсь окремих випадок, не як тимчасове, безневинне явище, а

в контексті національної історії, у зв'язку з цілеспрямованими, чітко продуманими вищим керівництвом тодішньої держави деформаціями нашої національної психіки, свідомості, нашого національного характеру, з долею нації. Відтак дійшов висновку: «Страх перед голодною смертю переріс у якусь містичну приреченість: так, мовляв, написано на роду. Оцеї фаталізм, на мою думку, — головна небезпека української нації. Коли б хтось захотів організувати новий голодомор в ім'я дружби народів, «чуття єдиної родини», інтернаціоналізму, то, певно, зробив би це дуже легко» [1, с. 203]. Злободенно, дуже злободенно сприймаються ці зболені думки. Надто, коли йдеться про сучасну політичну ситуацію в Україні, коли ми ніяк не можемо зрозуміти, хто є наші справжні національні провідники, а хто шарлатани і кар'єристи, не можемо провести чіткої межі між гідними бути на чолі нації і політичними авантюристами-забродами, сформувані уряди національних патріотів, а не грабіжників різного штибу, які, забравши наші гроші, відправляють їх на свої рахунки у закордонних банках і воюють ними ж проти нас самих, коли ніяк не можемо визначитися, за кого ж маємо віддати свій голос на виборах, щоб ми, а не хтось інший, були господарями на своїй землі, доки її ці шарлатани, авантюристи і грабіжники ще не забрали у нас.

Живучи у злиднях, гнаний і переслідуваний, Григорій Антонович «на волі» змушений заробляти на хліб насущний обліковцем на Винниківській швейній фабриці поблизу Львова, перебиватися іншими випадковими мізерними заробітками. За таких обставин охоплювали сумніви, вагання. «Вирішив кинути науку й літературу, стати робітником, але відраджував акад[емік] Возняк. Згодом з Києва приїхало два письменники (знайомі) і підтримували надію на реабілітацію. ... Як я їм був вдячний. Їздив до Львова у вільний час (акад[емік] Возняк брав у спецфонді потрібні мені видання) і працював над літературою. Удосконалював дисертацію, підготував кілька статей, пізніше опублікованих у різних виданнях. Але ще хитався між думками — покинути науку чи все-таки працювати бодай і в умовах найбільших злиднів» [1, с. 171], — згадував про ті роки Г. Нудьга в автобіографії. Та й сила вченого в тому, що він зумів подолати усі сумніви, вагання, піднятися над самим собою і присвятити усе своє

подальше життя науці та літературі. Відкривати для нинішніх і прийдешніх поколінь українців духовну велич свого народу, працювати для майбутнього України — основний морально-етичний принцип Григорія Нудьги-вченого за обставин повсякденних цькувань, утисків і переслідувань комуністичними сатрапами, за обставин комуністичної диктатури. На цих підставах ґрунтується тематика і проблематика, добір матеріалу, уся сукупність поглядів автора на ті чи інші події, явища, постаті і т. д. в його книгах того часу, хоча і писав їх без будь-якої надії побачити надрукованими за свого життя, адже своїм задумом, ідейним спрямуванням вони були прямо протилежними згадані вище компартійним теоріям, ідеологічним догматичним основам комуністичного суспільства.

Цими принципами Г. Нудьга керувався у всьому. І тоді, як знаємо, коли учителював у рідному селі, і тоді, коли навчався в Харківському та Київському університетах чи то працював в Академії наук та Полтавському педагогічному інституті або ж відбував заслання. Дружні, ділові та творчі взаємини з М. Рильським, П. Поповим, М. Возняком, Ф. Колесою, І. Крип'якевичем, їх заступництво і братня підтримка вигранювали духовний світ, морально-етичні принципи та ідеали вченого, зобов'язували до копійки, відповідальної праці в науці та літературі, кликали бути послідовним і самовідданим їм до кінця. Доноси, обривування, переслідування не лякають Г. Нудьгу, вони лише змушують усе глибше і глибше задумуватися над повсякденним життям, зіставляти, аналізувати ті чи інші явища, робити висновки. «У Києві життя наше проходило між двома полюсними силами: почували і природно хотіли бути самими собою як українці. Велике тяжіння до правди, історії свого народу, пісні і мови... Хотілося бути від природи, а не від якихось побуджень українцями, як і всі народи — французи, англійці, італійці. Це ж так природно, як дихати, так звичайно... Одного часу у 1937 році настає такий час, що всі почали боятися найприроднішого — бути самими собою, страшатися своєї думки, мови, душі» [1, с. 151], — робить висновок Г. Нудьга. На жаль, ця боязнь заволоділа багатьма і дуже багатьма не на роки, на цілі десятиліття. У навално зростаючому потоці захищених кандидатських і докторських дисертацій, виданих монографій, проведених конференцій і т. д., і

т. п., сьогодні, в уже незалежній Україні, маємо не так багато вартісного, того, чого так потребує наше національне відродження, наше національне державотворення, більше ж — для звітності, для своєрідного змагання у кількості публікацій, отже і аморального, такого, що гальмує наш національний поступ, але щедро фінансованого державою.

Бути природним українцем, самим собою — етичний принцип, який Г. Нудьга протиставив зраді, пристосуванству, підлабузництву, карколомній кар'єрі, паразитичному існуванню. Останні сповідували його однокашники Д. Кушнарєнко та І. Грицютенко, яким він довіряв, яких підтримував, яким допомагав. Однак, будучи пристосуваними і кар'єристами, вони виступили зі статтею «Викоринити рештки буржуазних націоналістів в Академії наук», спрямованої і проти Г. Нудьги також. Відтак студента і перспективного молодого вченого зазідають у зв'язках з «ворогами народу», переслідують. Однак він таки залишається самим собою. Переїздить до Полтави, де панувала не краща атмосфера. Відчував вимушену душевну самотність, але жив і працював з усією віддачею сил, енергії, таланту і знань. Окрім занять у педінституті знайомиться з дружиною та сином Панаса Мирного Михайлом Рудченком, донькою В. Короленка Софією, на засіданні кафедри ставить питання про створення музею Панаса Мирного, екстерном складає у Києві кандидатські екзамени, пише дисертацію, зустрічається з кобзарями П. Гузем, Д. Кушнериком, Є. Мовчаном та іншими діячами науки і культури. І все це після звинувачень в «українському буржуазному націоналізмі», отже й під пильним контролем «недремного ока». Цього життєвого вибору не сколихнула смерть сина, який народився в день арешту батька, не знищила Колима, цих принципів не зламали злидні, знущання й переслідування після повернення із заслання. Козацьким нащадком, природним українцем, самим собою залишився до кінця свого життя, навіть тоді, коли передчасно відправили на мізерну пенсію.

На цих принципах ґрунтувалася й етика Г. Нудьги-вченого. Саме тому усі його роботи у своїй сукупності дають досить виразний духовний та інтелектуальний портрет нації, яскраву картину взаємозв'язків українців з іншими народами світу від найдавніших часів до сучасності, визначають призначення та міс-

це українського народу в історії духовного та культурно-освітнього загалом поступі людства. Коли б відступився від цих принципів, не став бути самим собою, як це зробили інші, сьогодні ми не мали б цього портрета, цієї картини, отже й національних підстав свого подальшого становлення і розвитку, не мали б перед собою ще одного взірця духовної, морально-етичної та громадянської досконалості української людини. Відтак втратили б і одно з відповідних скерувань в нашому житті, нашому неоднозначному сьогоденному світі.

Прочитаємо праці Г. Нудьги під кутом означених вище його морально-етичних принципів та ідеалів.

Ми вже говорили про козацькі звичаї, звичаї Національно-Визвольних Змагань на Роменщині зокрема та Полтавщині в цілому, тісні зв'язки з видатними вченими, письменниками як джерело формування духовного світу, життєвих принципів та ідеалів, розуміння мети, смислу і цінності життя, критичного ставлення до дійсності, життєвої позиції Г. Нудьги загалом. Цілком природно, що вони також стали основоположними і в науковій діяльності вченого. Осмислюючи становище підсоветських гуманітарних наук, Григорій Антонович ясно бачив і усвідомлював — вони далекі від наукових звичаїв М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, І. Франка, О. Потебні, В. Гнатюка, М. Грушевського, М. Зерова, таких викладачів Харківського та Київського університетів, як М. Наконечний, А. Кримський, М. Грунський, А. Шамрай та інших, а головне — від потреб широких кіл української громадськості, теперішнього і майбутнього української нації. Більше того, своєю юдობільшовицькою, комунопартиійною заідеологізованістю, консерватизмом, догматизмом завдавали непоправної шкоди вітчизняній науці, національному будівництву в Україні, звертали їх з природного шляху розвитку на манівці, пристосуванство, дрібнотем'я, переривали ідейну та духовну спадкоємність поколінь, наслідки чого, як уже говорилось, ми пожинаємо ще й сьогодні. Принцип бути природним українцем, бути самим собою зайшов у гострий конфлікт з таким станом справ, бо ж коло його наукових інтересів визначили проблеми, пов'язані зі сприйняттям і розумінням українського козацтва, української мови, літератури та культури народами світу, їх впливом на культуру

цих народів, з навчанням українців в університетах Європи, роллю українських учених, випускників цих університетів, у становленні та розвитку освіти та науки як в Україні, так і в Європі, із з'ясуванням національних витоків вітчизняного народознавства, літературознавства та культурології тощо. Навіть сьогодні в незалежній Україні така позиція вченого у декого викликає якісь не до кінця зрозумілі сумніви, вагання, невпевненість у твердому науковому її підґрунті, адже у ті часи це були, фактично, заборонені теми й проблеми, вони різко суперечили теоріям «старшого брата» та «єдиного советського народа», твердженням про повсюдний вплив на українську науку, освіту, літературу та культуру неодмінно революційно-демократичної, неодмінно передової російської думки, отже й не відповідали марксистко-ленінській комуністичній ідеології, побудованій на їх підставах методології советської псевдонауки. Тому-то позиція Г. Нудьги у розв'язанні цих питань була, по суті, продовженням і розвитком ідей Національно-Визвольних Змагань, ідей та морально-етичних принципів класиків української науки зокрема.

Справді-бо, не бути байдужим до того, що творили в Україні комуністичні диктатори та їх посіпаки, протистояти їм, розбуджуючи в українців українське єство, формувати їх національну свідомість, скеровувати становлення сучасних і майбутніх поколінь у питоми українське русло за тих нелюдських обставин вважав своїм першочерговим обов'язком. Долав усі перешкоди і збирав матеріали про українських студентів на лекціях у Галілея, про Юрія Дрогобича (Котермака), сина дрогобицьких міщан-ремісників, який навчався в знаменитому Болонському університеті в Італії, став тут доктором медицини і доктором філософії, читав лекції з астрономії і в 1481 році обраний ректором цього університету. Тоді в Україні мало хто знав про цю постать, а Ю. Дрогобич як ректор «очолив центр європейської науки і діяв та промовляв поруч з найвпливовішими громадянами міста, бо університет за тих часів мав статус малої держави, якою керував ректор, йому складали присяги професори й студенти на вірність науці» [5, с. 165]. Його ж праці як провідника гуманістичних ідей і нових досягнень науки «були відомі в Європі, їх переписували й поширювали в рукописах» [5, с. 166]. На

основі конкретних фактів і документів Г. Нудьга довів, що у Галілея в Падуанському університеті навчалась ціла когорта студентів з України. Серед них Фелікс Кобринський, Яків Остроріг, Станіслав Держеняк, Василь Копеч, Іван Тичина (Тичинський), Лукаш Канон, Григорій Остроріг, Іван Орельський, Данило Коршак, брати Острозькі, Станіслав Кішка та інші. На початку XVII століття Падуанський університет закінчив сподвижник Богдана Хмельницького Станіслав Морозенко, а Криштоф Збараський деякий час навіть жив у Галілея і близько приятелював з ним [5, с. 172—185]. У книзі «На літературних шляхах» Г. Нудьга подає докладні відомості про навчання українців у Сорбонському, Ягеллонському, Страсбурзькому та інших університетах Європи.

Так, Мартин Тереховський з Гадяча у Страсбурзькому університеті навчався разом з Й.-В. Гете, тут у 1770 році здобув диплом доктора медицини, а згодом працював професором медико-хірургічної академії у Петербурзі. Він був автором наукових праць з медицини та природознавства. У Страсбурзі навчався й учений зі світовим ім'ям, основоположник вітчизняного акушерства уродженець с. Вепрік (тепер Гадяцького району Полтавської області) Амбодик-Максимович Нестор Максимович. Він також працював професором у Петербурзі. З цим містом пов'язана діяльність професорів сина козака Лубенського полку Н. Карпинського, сина значкового товариша О. Шумлянського. Страсбурзький університет закінчили Андрій Розумовський, учень та біограф Г. Сковороди М. Ковалинський. А в Лейденському (Нідерланди) університеті навчалися Максим Кривоніс, відомий культурно-освітній діяч Іван Полетика, син Кирила Розумовського Григорій та інші згодом відомі в Україні люди [5, с. 210—212]. Повернувшись на Батьківщину чи то працюючи в університетах інших країн Європи, вони продовжували наукову та культурно-освітню діяльність, здобували цілком заслужену славу Україні, самовіддано працювали в ім'я поступу свого та інших народів.

Зрозуміло, що така та їй подібна інформація за обставин підсоветської дійсності для російської комуністичної ідеології та її ревних суслівських речників мала небезпечний підтекст: як же це так — українці здобувають освіту і визнання за кордоном,

стають світочами європейської науки, ба, навіть Росія для піднесення своєї освіти відчуває гостру потребу в них, запрошує їх на професорські посади в свої університети? а як же бути тоді з теорією «старшого брата», з його «впливами» на Україну? Потрібно робити усе, щоб українці цього не знали, потрібно усе це віддати самозабуттю! Саме тому праці Г. Нудьги нібито ніхто й не забороняв, але їх ніхто принципово й не видавав. Боротьба продовжується. Вірний заповітам свого роду, своєму обов'язку вченого Григорій Антонович всупереч усім заборонам, цькуванню та переслідуванню самовіддано продовжує пошуки у цій царині. Так з'являються фундаментальні дослідження «Українська пісня в світі» (1989), «Республіка козаків. Середньовічна Європа про Січ і козаків» (1991, друге видання 2005), «Не бійся смерті» (1991), «Українська дума і пісня в світі» (кн. 1 — 1997, кн. 2 — 1998), «У колі світової культури» (2006), публікації у вітчизняній та зарубіжній пресі. Довгий час вони залишалися в рукописах і тільки перші три з них після тривалих заборон побачили світ за життя ученого, інші ж стараннями науковців зі Львова, Фондів імені митрополита Шептицького, Петра Калнишевського та самого автора, особисто дружини Анастасії вийшли у світ уже по його смерті.

Воля до життя, прагнення до кінця виконати в ньому свій обов'язок навчили автора говорити мовою підтекстів, відповідних паралелей і т. п. Чого варті, особливо у ті часи, хоча б ось ці думки:

«Українською (руською) мовою написано зведення державних (мається на увазі у Великому Литовському Князівстві. — О. В.) законів — «Литовський статут» (три редакції — 1529, 1566, 1588 рр.). Українською народною (або й книжною) мовою велося листування, судочинство, літературна творчість. Як обов'язкову в усіх установах, на теренах України, її було передбачено спеціальним законодавчим застереженням у «Литовському статуті» (1566, р. 4, арт. 1). Усе треба було писати, як застерігав закон князівства, тільки українськими літерами. І писали. Бо було узаконено (підкреслено автором. — О. В.) [7, с. 83].

«Німецький суспільний діяч Ф. Вебер видав у Франкфурті 1720 року свої спогади про козаків, голововно за часів діяльності гетьманів П. Дорошенка, І. Мазепи та їх попередників... Західноєвропейські

автори особливої уваги надають описові цієї (у Батурині 1709 р. — О. В.) різні і таврують ганебну роль у ній жорстокого Петра I та його «генерала» Меньшикова, які виступили справжніми катами українського народу» [7, с. 15].

«...козаки не тільки успішно діють проти турецько-татарської навали на Європу, а й своєю силою та зброєю допомагають у визвольних війнах Франції, Німеччини, Австрії і навіть Іспанії. Запоріжжя стало «вогнищем козацької сили, солідарності, організованості» (М. Грушевський), і слід підкреслювати — силою, що обороняла не тільки українську культуру, а й культуру усіх народів Європи» [7, с. 10].

«Не буде перебільшенням, коли скажемо, що разом зі славою про козацькі звичаї пісня була найбільшим чинником, який сприяв популяризації української мови серед народів світу. І коли голоси російських чи польських шовіністів силкувалися кинути тінь на факт існування української мови та поезії, то їм відразу була дана одноставна відсіч світовою прогресивною громадськістю, яка у своїх аргументах на перше місце виставляла мову досконалої народної поезії» [8, с. 34].

«Творчість українських композиторів М. Лисенка, В. Леонтовича, К. Стеценка та інших музикознавців Європи називали (після виступів хору О. Кошиця в країнах Європи у 1919 р. — О. В.) «новим словом у музиці». Українська пісня знову захопила декого на Заході повернутися до музичних джерел народу. Одночасно з'явилися заклики до публікації нових, досконалих перекладів української народної поезії на мови народів світу з тим, щоб їх можна було співати. У Німеччині навіть було скликано за рішенням Міністерства освіти з'їзд музикознавців і диригентів, який прослухав український хор з тим, щоб використати досвід українських композиторів і диригентів у роботі над народним мелосом. У 1920 р. німецький хор дав у Берліні великий концерт українських пісень німецькою мовою» [8, с. 43—44].

Звернімо увагу: це було написано у роки розгулу брежневщини, коли усіяко урізалися права української мови, нищилася українська культура, переслідувалася українська інтелігенція, коли знову почали «страшатися» самих себе, боялися бути українцями, хоча в цей же час у тюрмах продовжували

боротьбу з комуністичним режимом В. Стус, В. Чорновіл, В. Марченко, Л. Лук'яненко, брати Горині та інші світочі нації, коли усіяко насаджувалась думка про вторинність та примітивізм усього щиро українського. Така суспільно-політична обстановка в країні сама виводила підтекст сказаного Г. Нудьгою на поверхню, проектувала його в сучасність, пробуджуючи свідомість мільйонів українців. Нагадування про узаконені в «Литовському статуті» права української мови сприймалися як паралель до узаконеного окупаційними московськими властями необов'язкового вивчення української мови у школі, суцільне, аж до повного закриття, україномовних шкіл, переведення діловодства, судочинства, навчання у вищій школі «відповідно бажань» населення на мову «братнього» народу і т. д. Те само стосується культури, науки, інших виявів національного життя. Коли для німців І. Мазепа був справжнім національним провідником, українським патріотом, то комуно-московсько-сусловські сатрапи продовжували лінію Петра I і повсюдно паплюжили його ім'я, силкуючись усіма способами нав'язати українцям уявлення про нього як про зрадника українського народу, викликати зневагу до нього. Та завдяки таким, як Г. Нудьга, їм, як знаємо, це не вдалося. Ті ж само сатрапи стали презирливо називати українську культуру «шароварщиною», старанно замовчуючи захоплене ставлення до неї, високе її поцінування в країнах Європи і в усьому світі. Але Г. Нудьга мужньо і послідовно проходив крізь ці дикі нетрі і в опублікованих статтях за кордоном, у деяких львівських та київських журналах, а згодом у понівечених збірнику досліджень «Слово і пісня» (1985), брошурі «Український поетичний епос. Думи» (1971), у вже згадуваній книзі «Українська пісня в світі» (1989), принагідних згадках, доводив до широкого українського загалу наведені вище та інші оцінки нашого національного характеру, нашої невмирущої пісні та культури. За таку непокору заплатив Колимою, незмінним упродовж усіх 40 років праці «молодшим науковим співробітником», поневірваннями, хворобами і, зрештою, передчасною смертю. Заплатив, але не став заробітчанином у злиденних духом комуністичних прислужників. Заплатив, але залишився українцем, самим собою, вірним принципам класичної української науки, правді, своєму народові як найвищим власним і загаль-

нонаціональним цінностям. Ті, хто хотів поставити, але не поставив його на коліна, не дивлячись на високі наукові титули, — щезли. Г. Нудьга зі своїми працями впевнено виходить до свого читача, своїми ідеями закладає і формує основоположні підстави нової, справді української науки, національної духовності та культури в незалежній Україні, яким віддав усе своє життя. Такими є зміст його етики, розуміння ним мети, смислу і цінності життя. Таким нескореним нащадок козацького роду Г. Нудьга 14 березня 1994 року відійшов у вічність. «Не бійся смерті, ми тебе воскресимо» [6, с. 206], — говорить один з героїв повісті-есе про українського поета ХVІ ст., лицаря-козака Івана Журавницького. Г. Нудьга також не боявся смерті, бо залишив по собі для українського народу неоціненну наукову спадщину, високі національні ідеали, втіленням яких був сам. Воскресити його — значить донести їх до нашого сучасника і прийдешніх поколінь. Це — наше невідкладне завдання. Лише на цих підставах, на підставах Національно-Визвольних Змагань та їх провідників можемо, і повинні, виховати справжніх, національно свідомих громадян Незалежної України.

1. Дарча козака Леонтія Нудьги (діда Григорія Нудьги) козакові Антону Нудьзі (батькові Григорія Нудьги) [фрагмент], 31 березня 1902 року ; Довідка матері Григорія Нудьги — козацці Ярині Нудьзі, 3 квітня 1911 року // Григорій Нудьга: біобібліографічний покажчик / упорядкування В. Івашківа, Р. Марківа, А. Вовчака ; передмова Р. Марківа. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007.
2. Грибовський В. Петро Калнишевський / Владислав Грибовський. — К. : Без видавництва, 2007.
3. Іванущенко Г. Залізом і кров'ю. Сумщина в національно-визвольній боротьбі першої половини

ХХ ст.: історико-документальні нариси / Геннадій Іванущенко. — Суми : Собор, 2001.

4. Липа І. Братство Тарасівців (зі спогадів) / Іван Липа // Нова Доба: незалежний інформаційно-аналітичний вісник українства Сумщини. — 2006. — Серпень.
5. Нудьга Г. На літературних шляхах: (Дослідження, пошуки, знахідки) / Г.А. Нудьга. — К. : Дніпро, 1990.
6. Нудьга Г. Не бійся смерті : повість-есе, історичний нарис / Григорій Нудьга. — К. : Радянський письменник, 1991.
7. Нудьга Г. Республіка козаків / Григорій Нудьга. — К. : Варта, 2005.
8. Нудьга Г. У колі світової культури / Григорій Нудьга ; упорядкування Р. Марківа ; післямова Л. Гарасим ; Львівський національний університет імені Івана Франка. — Львів, 2006.
9. Русовъ А.А. Остап Вересай, один из послѣдних кобзарей малорусскихъ / А.А. Русовъ // Записки Юго-Западного Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества. — Киевъ : Въ типографии Императорскаго Университета Св. Владимира, 1874. — Томъ 1. — 873 годъ.
10. Степаненко Н. Часопис «Рідний Край»: духовні обшири українства / Ніна Степаненко. — Полтава : Шевченко Р.В., 2011.

Oleksii Vertii

HRYNORII NUDHA'S ETHICS

The article has identified main sources and components of H.A. Nudha's ethics as a citizen, a scholar and a writer.

Keywords: life, purpose, meaning, value, world-view, position.

Oleksii Vertii

ЭТИКА ГРИГОРИЯ НУДЬГИ

Определены источники и составные этики Г.А. Нудьги как гражданина, учёного и писателя.

Ключевые слова: жизнь, цель, смысл, ценность, позиция.